

OSMANLI DÖNEMİ DİNİ TERCÜME ANLAYIŞI ve ŞİR'ATÜ'L-İSLÂM TERCÜMELERİ

THE UNDERSTANDING OF RELIGIOUS TRANSLATIONS IN OTTOMAN ERA AND THE TRANSLATIONS OF ŞİR'ATÜ'L-İSLÂM

Seyfullah ÖZTÜRK*

ÖZET

Osmanlı Devleti üzerine bu zamana kadar birçok araştırma yapılmış ve bundan sonraki dönemlerde de benzer çalışmalar yapılmaya devam edecektir. 1299 yılında tarih sahnesine çıkan ve uzun yıllar bulunduğu coğrafyaya hükmeden bu devletin birçok açılardan incelenmesi bilim âlemi için bir zorunluluktur.

Bu çalışma Osmanlı Devleti zamanında İslam dini üzerine yazılmış eserlerin tercümesi hakkında hazırlanmıştır. Çalışmada Arapçadan tercüme edilmiş Şir'atü'l-İslâm ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Çeviri Bilim, İslam, Şir'atü'l-İslâm, İmamzâde Muhammed b. Ebu Bekr.

ABSTRACT

Many studies have been made so far on the Ottoman Empire and will continue to make similar studies in future periods. The stage of history in 1299 and for many years to dominate the geography of the state is an obligation for examining the science world from many angles.

This study at the Ottoman Empire period has been prepared on the translation of works which is written about Islam. In the study has been translated from the Arabic Şir'atü'l-İslâm were examined specifically.

Key Words: Ottoman Empire, Translation Studies, İslâm, Şir'atü'l-İslâm, İmamzâde Muhammed b. Ebu Bekr.

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi Türk Dili Okutmanı seyfullah.ozturk1@omu.edu.tr

Giriş

Bugünkü bilimin ışık tuttuğu kadarıyla bu zamana kadar birçok farklı toplumun ve birçok farklı dilin var olduğu bilinmektedir. Bunların bazıları günümüzde de yaşamaktayken ne yazık ki bazı toplumlar ve bazı diller tarih sahnesinden silinmiştir. Birbirinden farklı bu toplumlar zaman içerisinde genel olarak siyasi ve ticari sebeplerle etkileşim içinde olmuşlardır. Bu etkileşimin kaçınılmaz sonucu olarak çeviri etkinlikleri gelişme göstermiştir.

Osmanlı dönemine baktığımızda çeviri ihtiyacı daha çok ticari ve siyasal alanda duyulduğu gözlemlenebilir. Bunun başlıca sebebi, Osmanlının dış dünyaya kapalı olması ve sadece çok zorunlu olduğunda dış dünyayla iletişime girmesidir.

Osmanlının bu tutumundan en fazla etkilenen ticaret ile uğraşan Venedikliler olduğu için, kendi çevirmen gereksinimlerini 1551 yılında kurdukları Giovanni della Lingua (Dil Oğlanları) adındaki çeviri okulunda yetişen çevirmenler ile kapatmaya çalışmışlardır. Aynı amaçla 1669'da Marsilya Ticaret Odası tarafından da bir çeviri okulu daha kurulmuştur. (V. Kara, 2010: 95-96)

Devletin çeviri ve çevirmen anlayışının siyasi bir perspektife dayanması o günün devlet ilişkileri konusunda da fikirler vermektedir. Çevirinin devletin siyasi gücüyle ve komşuluk ilişkileriyle geliştiği ve şekillendiği düşünülebilir. Başlangıçta küçük bir beylik olan Osmanlı için çevirmen ihtiyacını belirleyen Bizans olmuştur. Zamanla devlet kurulmuş, sınırlar büyümüş ve yeni komşularla ilişkiler için yeni çevirmenlere ihtiyaç duyulmuştur.

...Osmanlı Devleti tarafından XIV. Yüzyılda hıristiyan devletlere verilen ahitnamelerin Yunanca yazılmış olması dolayısıyla da devlet bürokrasında bu dili bilen kimselerin istihdam edildiğine şüphe yoktur. Fakat Osmanlı Devleti'nin Bizans ve diğer İtalyan devletleriyle olan resmi temaslarının XIV. Yüzyıl boyunca nasıl cereyan ettiği ve tarafların kimler aracılığıyla ve hangi dilleri kullanarak bu görüşme ve yazışmaları gerçekleştirdikleri meçhul kalmıştır.(Aydın, 2007: 43)

Bünyesinde birçok farklı milleti barındıran Osmanlı Devleti'nin tercüman bulmakta zorluk çekmediği muhakkaktır. Bu nedenle çeviri eylemi çok fazla

önemsenmemiş bile olabilir. Aradığınız bir şeyi çok kolay bulabiliyorsanız onun üzerinde emek harcamazsınız. Osmanlının ilk dönemlerinde de benzer bir durum söz konusudur.

Osmanlı devleti, gücünün zirvesinde olduğu klasik dönemde tercümanlık kurumuna önemli bir ihtiyaç duymamış elinde bulunan mevcut kadrolarla yetinmiştir. Yani devlet 1821’de Tercüme Odası’nın kuruluşuna kadar geçen süre içinde bu kuruma herhangi bir yatırım yapmamıştır.

Tercümanlık kurumu yükselme devrinde İtalyan, Rum, Alman, Macar, Polonya kökenli mühtedilere emanet edilmiştir. İmparatorluğun gerileme döneminde ise bu makama hem yabancı dil bilen hemde Avrupa’yı yakından tanıyan Rum- Ortodoks Fenerli Beyler atanmaya başlamıştır. (Balcı, 2007: 153)

Osmanlı Devleti’nde Dinî Tercüme Anlayışı

Osmanlı Devleti’nde devlet görevlileri dışında da çeviri faaliyetleri devam etmekteydi. Dinî çeviri faaliyetleri genellikle bu çerçevede değerlendirilebilir. Dinî tercüme anlayışının altında yatan en büyük neden toplumun İslam dinini öğrenme ve uygulama gayretidir. Osmanlının eğitimli sınıfı iyi derecede Arapça bilmekteydi. Hatta eserlerini Arapça yazmaktaydılar. Hem Osmanlı dışındaki âlimlerin hem de Osmanlı âlimlerinin Arapça ve Farsça yazdıkları dinî metinlerin topluma ulaştırılması gerekliydi. Dinî metinlerin çevirisiyle ilgili gelenek çok önceki yıllarda İslam topraklarında oluşturulmuştu. Osmanlı döneminde de bu geleneğin devam ettirildiğini söyleyebiliriz.

El-Cahız’ın dini metinlerin çevirisiyle ilgili görüşlerinde de mu’tezile düşüncesinin genel çerçevesi dikkat çeker. Ona göre, dini metinler Tanrı hakkında bilgiler ilettiğinden, bunların çevirilerini şüphe ile karşılamak gerekir. Dini metinlerin çevirisinde çevirmenin ancak tevhid akidesini bilmesi durumunda hem kültürlü biri olarak kabul edilebileceğini hem de kaynak metnin gerçek anlamlarını bu şekilde yorumlayabilme zemini elde edebileceğini dile getirir (Demircioğlu, 2013: 747)

‘Kutsal kitabın başka dillere çevirme işi İslamiyet’in ilk yıllarında başlamıştır.’ (Üşenmez, 2011:365) Kutsal metinlerin tercüme sürecinin hassasiyet istediği

muhakkaktır. Bu nedenle dinî metinler tercüme edilirken mütercimlerin hata yapmaktan daha fazla korktuklarını tahmin etmek zor değildir. Özellikle Kur'an-ı Kerim'in tercümelerinde bu hassasiyet daha belirgin görülür.

Yedi asırlık Osmanlı tarihinde yapılan tefsir tercümelerine toplu olarak bakıldığında bunlardaki tasavvufî renk açıkça görülür. Bu dönemde Zemahşerî, Fahreddin er-Râzî, Kadı Beyzâvî, Neseî, Ebüssuud ve Ebu Hayyân el-Endelüsî gibi müfessirlerce yazılan ve daha çok ilmiye sınıfına hitap eden tefsirlerin ya hiç tercüme edilmediğini ya da sadece bazı kısımlarının Türkçe'ye aktarıldığını görürüz. Osmanlı'da tamamı tercüme edilip de varlığı bilinen dört tefsir vardır... Zaten bunların tercümesi de metne sadık birebir çeviri değildir. Mütercimler muhatap kitleyi hesaba katarak rahat ve esnek bir çeviri ortaya koymuşlardır... Tercümeleri günümüze kadar ulaşan dört tefsirin en temel özellikleri rivayete ve tasavvufî yorumlara fazlaca yer vermeleridir. Böyle olamayanlar da mütercimlerce bu açılardan zenginleştirilmiştir. (Birişik, 2004: 68)

T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığının Türkiye yazmaları için oluşturduğu katalog tarandığında yaklaşık bin beş yüz eserin İslamiyet'le alakalı çeviriler olduğu görülmektedir. Günümüze ulaşamayan veya henüz kataloglarda yer almayan tercümelerle bu sayının çok daha fazla olacağını öngörebiliriz. Osmanlı döneminde yapılan çeviriler içinde Kur'an tercümeleri, tefsir, hadis, siyer kitapları ve kasideler geniş yer tutmaktadır. Bunun yanında İslam dininin kurallarına yönelik fıkıh ve akaid kitapları da çeviriler içinde yer almıştır.

Anadolu beylerinin millî ruha bağlılıkları sayesinde, Selçuklular döneminin çok az sayıdaki eserlerine karşılık Beylikler döneminde Kur'an tercümeleri, peygamber kıssaları, evliya menkıbeleri, nasihatnameler, tıbbî, baytarlığa, avcılığa, cevherlere ait kitaplar, rüya tabirlerine ait çeşitli tercüme ve telif eserler; edebî alanda dinî-destanî manzum ve mensur hikâyeler, tasavvufî ve romantik mesneviler, divanlar vb. birçok eser meydana getirildi. Türkçe edebî bir dil olarak iyice işlendi. Bu dönemde kaleme alınan eserlerin pek çoğu da Osmanlı beyliği sahası içerisinde meydana getirilmiştir. (Özkan, 2010:128)

Şir'atü'l-İslâm ve Tercümelere

Şir'atü'l-İslâm, İslam dininin esaslarından bahseden bir fıkıh kitabıdır. Bu yönüyle dinî-öğretici bir eserdir. İslam dininin temel taşları olan ayet, hadis ve sünnet ışığında bir müslümanın nasıl yaşaması gerektiği meselesi eserin temel konusudur. Eserin yazarı İmâm-zâde Eş-Şargî Muhammed b. Ebu Bekr El-Buhârî'dir. Elimizdeki yazmalarda yazarın adı değil müstensihlerin adı bulunmaktadır. Ruknü'l-İslâm (İslâm'ın Direği) unvanıyla meşhur İmamzâde Muhammed bin Ebu Bekr'in hayatına dair bilgiler sınırlıdır. Kendisi Hanefî âlimlerindedir. Buhara'da müftülük yapmış, vaaz ve sohbetlerle halkı bilgilendirmeye çalışmıştır. Eserlerini Arapça kaleme almıştır. Müellifin adına ve eserlerine Kâtip Çelebi'nin Keşfü'z-Zünûn eserinde de rastlanmaktadır: 'İmamzâde diye tanınır, Hanefî'dir. 560 yılında sağ idi.' (Balcı, 2007: 835). 'İmamzâde'nin Buhara'da müftülük ve vaizlik yaptığı, geniş bir malumata sahip edip, şair, hayır sahibi, muttaki bir zat olduğu belirtilmektedir.' (Cici, 2000: 210) Onun yaşadığı dönemde Buhara şehri, Karahanlı hâkimiyeti altındaydı ve İslam bilginleri açısından büyük bir merkez konumundaydı. 'Kara-Hanlı'lar zamanında özellikle Buhara ve Semerkand şehirleri ile Gazneliler zamanında özellikle Gazne ve Hind Türk sultanlığında Delhi şehirleri, müderris, vaiz, hatip ve medrese talebelerinin başlıca merkezleri idiler.' (Kafesoğlu, 2005: 379).

Eser 54 fasıl üzerine tertip edilmiştir. Her fasılda farklı bir konuya değinilmiştir. İslâm'ın temel şartları olan namaz, oruç, zekât, hac gibi konularda fikhî açılardan bilgilendirmeler yapılmıştır. Bunun yanında yeme-içmenin, konuşmanın, yürümenin, uyumanın, hasta ziyaretinin ve bir evin nasıl yapılacağıın edeplerini anlatan, sosyal yaşama dair mesajlar içeren bölümler ve sağlık açısından çeşitli bilgiler de eserde yer almıştır. Eserin bu şekilde farklı konulara değinmiş olması, yazarın dinî konular dışında da bilgi sahibi olduğunu göstermektedir. Eserde anlatılan konular fasıllara bağlı olarak aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

1. Peygamberimizin sünnetine uymanın gerekliliği.

2. İlim öğrenmenin ve öğretmenin faziletleri.
3. Kur'an-ı Kerim'i okurken veya yazarken dikkat edilecek hususlar.
4. Bazı dua ve surelerin faydaları.
5. Temizliğin önemi, abdest ve gusül.
6. Namaz kılmanın önemi ve namazın şartları.
7. Ezanın hükmü.
8. Dünyada İslamî açıdan üstün olan mekânlar.
9. Cuma gününün faziletleri.
10. Bayram günleri yapılması gerekenler.
11. Allah'ı zikretmenin önemi.
12. Tövbe etmenin faydaları.
13. Zekât vermenin önemi.
14. Oruç tutmanın faziletleri.
15. Hacca gitmenin şartları.
16. Aşure gününün faziletleri.
17. Helal kazanmanın ve haramdan uzak durmanın önemi.
18. Hangi tür yiyecek ve içecek faydalıdır.
19. Nasıl giyinmek gerekir.
20. Yürümenin, konuşmanın, uyumanın kuralları.
21. Savaş durumunda yapılması gerekenler.
22. İnsan ilişkilerinde dikkat edilmesi gerekenler.
23. Nikâhlanmanın şartları ve edepleri.
24. İnsanlara dinin emir ve yasaklarını anlatmanın önemi.
25. Ölüyü defnetmenin ve mezar ziyaretlerinin nasıl yapılması gerektiği.

Şir'atü'l-İslâm'ın Türkiye kütüphanelerinde yapılan taramalarda, 17 yazma nüshası tespit edilmiştir. Yurt dışında ise 7 nüsha bulunabilmiştir. Nüshalar arasında farklılıklar mevcuttur. Bu farklılıklar müstensihlerden kaynaklanmaktadır.

Tablo:1 (Terceme-i Şir'atü'l-İslâm'ın yazma nüshaları)

	Kütüphane	No.	İstinsah Tarihi	Müstensih	Yaprak	Satır	Yazı Türü
1.	Millî Kütüphane	06 Mil Yz A 8980	1450		118	11	Nesih
2.	Millî Kütüphane	06 Mil Yz A 8275	1624		105	19	Nesih
3.	Millî Kütüphane	06 Hk 4374		Ebu Mansur Tahir bin Muhammed	128	15	Nesih
4.	Millî Kütüphane	06 Yz A 30	1470		261	13	Nesih
5.	Millî Kütüphane	06 Yz A 6735/2			112	11	Nesih
6.	Millî Kütüphane	06 Yz A 1888/3					Nesih
7.	İstanbul Millet Kütüphanesi	AeŞeriyye 387	1539	El-Nahîf Bâli bin Ali	187	15	Nesih
8.	İstanbul Millet Kütüphanesi	AeŞeriyye 388			90	17	Nesih
9.	İstanbul Topkapı Sarayı	B. 95			147	21	
10.	İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı	677			159	17	Talîk
11.	İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi	4905	1597	Muhammed bin Hazrak	266		Nesih
12.	İstanbul Atıf Efendi Yazma Eser Kütüphanesi	34 Atf 1462	1611		148		
13.	Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi	42 Kon 1893			120	13	

14.	Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi	42 Kon 1893				143	11	Nesih
15.	Kastamonu İl Halk Kütüphanesi	37 Hk 2666/1				229	11	
16.	Manisa İl Halk Kütüphanesi	45 Hk 1318/1	1714	Muhammed bin Muhammed		113	17	Nesih
17.	Çorum İl Halk Kütüphanesi	19 Hk435	1491			137	17	Talik
18.	Almanya Milli Kütüphanesi	Ms.or.oct. 2571				174	11	Nesih
19.	İngiltere Bodleian Kütüphanesi	MS Turk. e. 39				170	19	Nestalik
20.	Zürih-İsviçre Boşnak Enstitüsü	Ms 219				104	17	Nestalik
21.	BosnaHersek Gazi Hüseyin Kütüphanesi	6749	1613			139		Nesih
22.	BosnaHersek Gazi Hüseyin Kütüphanesi	3349	1771	Sahih b. Osman		61	17	Talik
23.	BosnaHersek Gazi Hüseyin Kütüphanesi	4351/1				7b-52a arası		Talik-Nesih
24.	BosnaHersek Gazi Hüseyin Kütüphanesi	2888	1842	Mehmed b. Emin b. Hasan		306		Nesih

Eserin dili sadedir. Bu durum halk için yazılmış didaktik bir eser olmasından kaynaklanmaktadır. Eserde yer alan Arapça unsurlar metnin Arapçadan tercüme edilmesiyle ve dinî içeriğiyle bağlantılıdır. Arapçadan tercüme olunan bir eserde çok sayıda Arapça alıntı sözcük olması doğal karşılanmalıdır.

Sonuç

İslam dini hakkında yazılmış birçok eserin Osmanlı Devleti zamanında tercüme edildiği görülmektedir. Bu tercümelemlerin öğretici mahiyet taşımaları nedeniyle

sade bir dile sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bunun yanında çeviri yapılan kaynak dilden bazı dinî terimlerin tercüme edilmeden aktarılması sonucunda Arapça veya Farsça sözcüklerin daha önceki dönemlerde kullanılan Türkçe terimlerin yerini aldığını söyleyebiliriz. Bu tercüme sırasında çok sık devrik cümle yapısıyla karşılaşılması çevirmenin kaynak dil ile hedef dil arasındaki bağıntıyı kurarken yaşadığı sıkıntıların göstergesidir.

KAYNAKÇA

- Abdülhamit Birişik, Osmanlıca Tefsir Tercümeleri ve Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin Mevâhib-i Aliyye'si, İslami Araştırmalar Dergisi, 2004; s.53-68 : 1300-0373
- Bilgin Aydın, Divan-ı Hümâyun Tercümanları ve Osmanlı Kültür ve Diplomasisindeki Yerleri, Osmanlı Araştırmaları XXIX, İstanbul, 2007; s.41-86
- Cemal Demircioğlu, El-Cahız'dan Manastırlı Mehmet Rıfat'a Arapça Çeviri Kuramcıları ile Osmanlı, Turkish Studies, Ankara, 2013; s.739-759
- Emek Üşenmez, Eski Bir Kur'an Tercümesinin 15. Yüzyıla Ait Bir Osmanlı Dönemi Kur'an Tercümesiyle Karşılaştırılması, İlim Yayma Vakfı Yayınları: İstanbul, 2011; s.363-383
- İbrahim Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü, Ötüken Neşriyat: İstanbul, 2005.
- Mustafa Özkan, Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Kur'an Tercümeleri, İÜ İlahiyat Fakültesi 2010 Yılı Kur'an Yılı Etkinlikleri, İstanbul, 2010.
- Recep Cici, İmamzâde Muhammed b. Ebu Bekr, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000; s. 210-211
- Rüştü Balcı, Katip Çelebi Keşfü'z-Zünûn, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007.
- Sergül Vural Kara, Tarihsel Değerlendirmeler Işığında Türkiye'de Çeviri Etkinliği, Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Mersin, 2010; s.94-101

Seyfullah Öztürk, Terceme-i Şir'atü'l-İslâm (Metin-Gramatikal Dizin), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 2012

Sezai Balcı, Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ve Bab-ı Ali Tercüme Odası, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2010.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Yazmaları - www.yazmalar.gov.tr